

Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984

Valorificarea moștenirii culturale, constituie o problemă de interes național prin implicațiile sale înăuntrul și în afara sferei propriu-zise a culturii istorice naționale. După o primă perioadă în care orizontul „valorificării” tradiției a fost așezat în afara culturii istorice a urmat o perioadă organică, în care lumea culturii românești și-a recăpatat centrul ei de echilibru. Această ultimă perioadă a fost urmarea istoricului Congres al IX-lea al P.C.R. a actului restaurator al Președintelui României, tovarășul Nicolae Ceaușescu. În cadrul noului climat, cum era și firesc, reacțiile exprimând tendințele deja configurate vis-à-vis de problema tradiției n-au întârziat să reîntre în scenă, de data aceasta însă într-o ecuație nouă. Alături de reacția proletcultă, care și-a modernizat evident aparatul, și de reacție sincronist — „modelatoare” s-a conturat o tendință, până atunci latentă, configurând o nouă ideologie culturală, potrivit căreia o cultură națională are un caracter „organic” și deci centrul ei de greutate este înăuntrul și nu în afară. Aceste ideologii au polarizat cum era și firesc grupările intelectuale. Linia majoră a întregii configurații trece prin creații valoroase pe care ne oprim a le cita.

În spațiul confruntărilor au fost evident invocate „punctele de reper” care păreau a furniza adevăruri deja tranșate. Așa au apărut discuțiile în jurul lui Lovinescu, acela care în serie directă cu ideologia „liberalistă” a lui Zeletin aprecia lumea valorilor după o ecuație cu doi termeni: modernism-tradiționalism. O lume întreagă de valori din cultura românească s-a aflat deodată situată în linia „re-acționară” a tradiției („reacționar” având aici sensul său etimologic și ideologic de „reacție” la tendințele modernizatoare) sau, într-o viziune ce s-a dorit nuanțată, în linia de succesiune a „curenților romantic — agrariene apusene”. Eminescu și Maiorescu, Iorga și sămănătoriștii, Stere și poporanștii, Gherea și socialiștii apar într-o atare viziune, fie ca niște simple reacții neadaptate, fie ca simple imitații ale romantismului apusean. Discuția odată relansată trebuie dusă până la capăt, dar în noua confruntare lipsea o perspectivă întemeiată pe reexaminarea „fondului” și anume pe judecarea caracte-

rului societății și economiei românești la începuturile „erei moderne” și în cuprinsul acesteia. Abia această examinare ar fi adus elementul hotărâtor în „rezolvarea” ecuației lovinesciene ținând seama de faptul că aceasta își avea o rădăcină gnoseologică în teoria sociologico-economică a lui St. Zeletin.

Cartea lui Ilie Bădescu *Sincronism european și cultură critică românească* este rezultatul unei atare examinări și ni se propune ca una dintre încercările temeinice de transformare a „buclușei” ecuației. În viziunea autorului sincronizarea României cu structurile occidentale „a cuprins un «strat» mai adânc decât cel al culturii” și numai cercetarea „sincronismului economic” permite o „lectură sociologico-istorică” adecvată a „curenților culturii critice din România”. În acest punct al analizei sale Ilie Bădescu realizează una dintre primele „breșe” în sistemul analitic al sincronismului „apriori”. În această perspectivă, el demonstrează mai întâi, că sincronizarea, deși prezentă, nu este, în toate planurile sale, fapt purtător de progres. În al doilea rând, că sincronizarea urmează diferite legități în planul economiilor și în cel al culturilor. Demonstrând acest lucru autorul reușește să răstoarne postulatul sincronismului global și universalist care reprezenta o variantă românească a difuzionismului funcționalist anglosaxon. Păstrând distincțiile de rigoare, actul analitic în discuție este similar cu cel al lui R.K. Merton vis-à-vis de funcționalismul global al lui Malinowski și T. Parsons. Teza lui I. Bădescu este că acțiunile de sincronizarea economiei românești cu economia occidentală au dus, în mod paradoxal, la o desincronizare economică, împingând economia românească în „periferia” metropolei occidentale. O viziune difuzionistă s-ar fi grăbit să urmărească aceleași întesuri și pentru domeniul culturii. Ilie Bădescu, însă, câștigă, în confruntare cu sincronismul difuzionist demonstrând că „mersul culturii s-a sustras acestui trend”, astfel încât „din cultură sincronizată cu marea cultură occidentală (rod al „epocii eroice”, n.n.) ea devine, din ce nevoi românești”, cum ar propune Ibrăileanu, „cultură critică”. Ca atare sincronizările se desfășoară după ce totul alte legități decât cele se manifestă în econo-

mie putînd duce în acest caz la desincronizări. În domeniul culturii o epocă de sincronism poate fi urmată de una „protocronică”. Modul în care autorul interpretează protocronismul este hotărît sociologic, ceea ce îi permite una dintre cele mai interesante rezolvări în chestiunea etnocentrismului cultural. În general, în atari situații una dintre capcanele analizei comparative a culturii este utilizarea noimei unei culturi drept criteriu în aprecierea celeilalte culturi. Autorul însă consideră că se poate reface unitatea culturilor într-un plan de largime și adîncime progresivă astfel încît orice judecată comparativă să opereze în trepte și anume:

a. încadrarea culturilor prin sisteme de valori purtînd același „stigmat” (specie, stil, orientare, paradigmă etc.) în unități de referință, care depășesc cîmpul unei singure culturi;

b. compararea lor în cadrul acestei unități după criteriul „preponderenței axiologice”. Ca atare sintagma care redă ideea de unicitate a culturii românești este cea de „cultură națională europeană”, astfel încît europenismul devine, în această viziune, trăsătură specifică a culturii naționale românești. Într-un alt plan analitic (alt registru de largime a cîmpului cercetării) însă, cultura românească se încadrează într-o familie mai largă de culturi, cele pe care I. Bădescu le consideră ca fiind „culturi critice”. Acestea toate au comun faptul că reprezintă reacția societăților ieșite cu întîrziere în „modernitate” la „provocările” civilizației capitalului. Evident că aceste culturi critice, prin alte laturi ale lor se deosebesc, dar prin această trăsătură (*re-acți* la „capitalismul periferial”) ele se încadrează toate în aceeași specie de culturi. Întrucît, în Europa, prima mare reacție organizată și de o asemenea amploare (în grupări și curenți) la acest gen de capitalism aparține culturii românești, autorul apreciază că în România apare prima mare cultură critică din Europa. Amploarea acestei reacții va fi atinsă abia la mijlocul acestui secol (deci cu 70-80 de ani mai tîrziu) în alte arii culturale ale lumii, în mod cît se poate de surprinzător I. Bădescu reușește să demonstreze că deși România iese în modernitate cu 200 de ani mai tîrziu, totuși, ea reușește să edifice cultură mult mai complexă care-i permite pe o față a ei — cultura „eroică” — să se sincronizeze, deci, să fie bine integrată culturii de model occidental, iar pe cealaltă față a ei „cultura critică”, ea reușește să fie bine sincronizată cu toate marile tendințe ale lumii în care se adună reacțiile către schimbarea civilizației așezate pe capital (reacții în care logica națională își dă mina cu logica de clasă socială pentru a remodela

chipul lumii). În acest proces, ideea de națiune va ieși biruitoare. După ce în partea I autorul modifică viziuni greșite asupra problemei revoluțiilor și a suprastructurilor, lansează modalități noi de a dialoga cu teoriile, forjează modalități surprinzătoare de a utiliza teoriile în „lectura” regională a realului, definește și, uneori, redefinește concepte (ca cel de suprastructură de diasporă, circulație suprastructurală a păturilor suprapuse, teorie și paradigmă, sincronism și protocronism, periferie, suburbialism — diferit suburbanism — reconquistă etc.) în partea a II-a este cercetată, cu mijloacele economiei și sociologiei istorice, „periferializarea” economică. Ideea de bază este aceea că secolul al XVIII-lea a însemnat împingerea principatelor în „suburbia” imperiului, prin mijlocirea „locotenenți” imperiale a Fanarului, iar în secolul al XIX-lea, chiar dacă se reușește ieșirea din suburbia imperiului, procesul economic dominant este totuși cel de trecere din suburbia imperiului în suburbia metropolei occidentale. Și într-un caz și în celălalt reacția dominantă a poporului „latin de la Dunăre” se organizează sub topica bine încheiată a „culturilor eroice”, care redă atît procesul de formare a statului național cît și pe cel de formare a unei culturi moderne naționale, de tip occidental. Adevărata originalitate a culturii românești este atinsă însă odată cu declanșarea curenților culturii critice a căror sinteză sufletească și reflexivă o aflăm în opera lui M. Eminescu. Ideea eminesciană, fie că este organizată în formă poetică, ori în formă reflexiv-positivă ori în cea metafizică este, pe o parte a ei, sinteza întregii culturi istorice românești, și, pe de altă parte, expresia unei noi serii culturale apărute în istoria Românilor și în peisajul culturii burgheze, și anume seria culturii critice. Ca urmare, Eminescu este o „conștiință de cultură” pentru un neam întreg, dar el este și cel care, primul, a izvodit sociologia științifică, pozitivă, de înfățișare materialistă (să nu uităm că materialismul lui V. Conta biruise în acea epocă în cultura românească. Dacă la un pol îl aflăm pe I.H. Rădulescu, nutrinde același raționalism, dar țesîndu-l cu firele utopiei, la celălalt pol îl găsim pe Mihai Eminescu, încît a nu recepta mesajul său de gîndire, a nu prelungi paradigma sa de sociologie pozitivă și deci a-l uita pentru o clipă, ar însemna a uita și a pierde un punct de echilibru, centrul de greutate organică a culturii românești din toate timpurile și de peste veacurile care vor urma. Căci și cu Hellade și Bălescu ori Ionescu de la Brad, ori Școala Ardeleană, o cultură se poate socoti *majoră*, dar abia cu Eminescu și Iorga, Caragiale și Motru, etc. etc., cultura românească dobîndește monumentalitate.

tate. De aceea capitolul din carte despre Eminescu, ne apare a fi o izbândă în lupta pentru ideea eminesciană, care, cum bine demonstrează autorul, este o idee teoretică (deci științifică) și nu o simplă ideologie ori de-abia o ideosincrazie trădând prelungiri romantice agrariene apusene, cum s-a tot spus de la Zeletin și Lovinescu încoace. Românii îl au pe Eminescu așa cum germanii

pe Goethe, ori italienii pe Dante, ori englezii pe Shakespeare ș.a.m.d. și este o datorie a intelectualului român să arate că sufletul românesc când se rostește în opera lui Eminescu nu este nici șovin, nici pascelist, nici reacționar, ci național european, bine situat în orizontul culturii universale.

Stefan Costea

Dumitru Sandu, *Fluxurile de migrație în România*, București, Edit. Academiei, 1984

Mobilitatea teritorială a populației este, fără îndoială, un proces determinat, în bună măsură, de factori economici și sociali, în orice caz într-o măsură mult mai mare decât mortalitatea și natalitatea — fenomene demografice „tipice”. Lectura cărții lui Dumitru Sandu este și un prilej de reflecție asupra acestei afirmații. Fără a i se nega valabilitatea, autorul prezintă migrația drept un proces dirijat de mecanisme și resorturi multiple, de mare subtilitate, ascunse analizei sumare (cantitative, mai ales) și nu în totalitate suficient de cunoscute, în ciuda abundenței și vastei literaturi disponibile.

Privită fie și numai din acest punct de vedere — al abordării teoretice — cartea lui Dumitru Sandu reprezintă o contribuție științifică de valoare certă.

În ce context apare lucrarea de care ne ocupăm?

1. *Evoluția procesului.* Mobilitatea teritorială a populației a căpătat în țara noastră dimensiuni și caracteristici noi în condițiile profundelor transformări economice și sociale proprii orinduirii noastre socialiste. Schimbările fundamentale din agricultura țării, demararea și desfășurarea în ritm rapid a industrializării și urbanizării, marea mobilitate socio-profesională inerentă acestor schimbări au atras după sine importante fluxuri migratorii. Procesul este complex nu numai sub raport causal dar și sub cel al implicațiilor pe multiple și variate planuri: economic, social, demografic. Evoluția fluxurilor migratorii interjudețene este, în bună măsură, modelată de politica de dezvoltare economică și socială în profil teritorial. Autorul prezintă de altfel o perioadă a fluxurilor migratorii (intensitate, direcții, alte caracteristici) în funcție de particularitățile dezvoltării economice în profil teritorial în diferite perioade. Asistăm însă în actualul cincinal la unele ajustări ale politicii și strategiei de dezvoltare economică — schimbări de priorități, armonizări de ritmuri —, care, în mod inevitabil, acționează și vor acționa asupra mobilității

teritoriale a populației în direcții probabil diferite (cel puțin parțial) de cele tipice ultimelor trei decenii. Lucrarea lui Dumitru Sandu apare deci într-un moment de actualitate particulară a procesului și toți cei care în mod direct sau indirect abordează aceste probleme vor găsi în lucrare elemente (nu numai metodologice) de utilitate incontestabilă.

2. *Starea cercetării procesului.* Onestitatea profesională ne obligă să recunoaștem modicitatea cercetării migrației în țara noastră. Dacă facem abstracție de câteva studii valoroase ce abordează unele aspecte ale procesului pe baza informațiilor furnizate de recensăminte (studii folosite și citate de autor), este ușor de constatat că lucrarea lui Dumitru Sandu reprezintă prima abordare generală și de substanță a mobilității teritoriale a populației în țara noastră, atât pe plan teoretic cât și pe planul analizei (cantitative, mai ales) procesului pe baza informațiilor furnizate de recensăminte cit și pe baza statisticilor curente (limitate — ce-i drept — din multe puncte de vedere dar nu din vina autorului) ale migrației interne.

Aceste două perspective ale contextului în care apare lucrarea lui Dumitru Sandu nu fac decât să sublinieze necesitatea unei astfel de lucrări.

O pondere considerabilă este deținută în lucrare (Cap. 1, 2, 3 și 4) de prezentarea procesului migrațional sub aspect teoretic (conținut, clasificări, relația mobilitate teritorială — mobilitate socială, mecanismele procesului, relația context socio-economic — migrație, variabilele intermediare, cost, selectivitate), întreprindere bine venită mai ales prin noutatea ei în literatura noastră. Originală și de interes incontestabil este elaborarea unor ipoteze ale unui model teoretic al migrației interne în România (Cap. 3), problemă care va constitui cu siguranță obiect de analiză pentru specialiștii domeniului.

Cea de-a doua parte a lucrării — Cap. 5, 6 și 7 — reprezintă de fapt o concretizare a conceptelor teoretice din capitolele precedente: analiza migrației interne în țara noastră în ultimele trei decenii, pornind atât de la informațiile furnizate de recensămintele din 1966 și 1977 cit și pe baza statisticilor curente disponibile. Cele două surse de date sînt, de altfel, în multe privințe, complementare. Fluxurile migratorii intra-și mai ales inter-județene sînt analizate prin prisma intensității, direcțiilor principale de desfășurare, corelației cu procesul de urbanizare, particularităților în timp. Informații statistice mai detaliate i-ar fi permis autorului o tratare mai complexă a procesului, în general (categorii socio-profesionale, vîrstă, cauză, sex, stare civilă), și după 1973 în mod special (Datele din Anuarul demografic se opresc la acest an). Oricum însă, avem o imagine coerentă a evoluției procesului.

Consecințele socio-demografice ale migrației interne, numeroase și complexe, sînt abordate — doar parțial — în ultimul capitol al lucrării, ca și unele considerații asupra căilor și mijloacelor de modelare a fluxurilor migratorii, distincția dintre modalitățile de control direct și indirect (precum și nevoia conjugării acestora în funcție de specificul procesului), fiind de actualitate evidentă. Fără îndoială, în unele aprecieri, în maniera de abordare a problemelor, opiniile sau preferințele mele nu coincid, mai mult sau

mai puțin, cu cele ale autorului. Dar acestea din urmă sînt argumentate și fundamentate. I s-ar putea reproșa autorului neincluderea unor aspecte, inegalitatea în tratarea altora (ca întindere și profunzime). Dar lucrarea trebuie judecată și apreciată în cadrul conceput și adoptat de autor, cadrul în care calitățile acesteia sînt incontestabile.

Dacă autorul intenționează să aprofundeze în continuare studiul migrației, în general, și cel al migrației în țara noastră, în special, ceea ce ar fi un neîndoielnic câștig pentru demografia noastră, i-aș sugera să reflecteze la utilitatea lărgirii ariei comparative internaționale (la nivelul abordării teoretice și deopotrivă al informației statistice), abordării mai curajoase și din unghiuri variate a implicațiilor demografice și socio-economice (și de altă natură) ale procesului în țara noastră și analizei schimbărilor — se pare numeroase și importante — la care asistăm și probabil vom asista și în viitor, în desfășurarea mobilității teritoriale a populației. Toate acestea sînt însă dependente de vechea și delicata problemă a informațiilor statistice disponibile (nu existente).

Prin conținut, structură, stil, *Fluxurile de migrație în România* constituie, indiscutabil, o lucrare științifică valoroasă și apariția ei răsplătește eforturile și investițiile făcute, de mai multă vreme, de autor.

Dr. Vasile Gheșu

* * *Dialog și confruntare de idei în sociologia contemporană. Problematika dezvoltării*, (coordonator Acușin Cazauc), București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984

Originea problematicei a ceea ce astăzi denumim *sociologia dezvoltării* se află într-un complex de factori și de situații istorice relativ recente. În mod cronologic este greu să se spună cînd au apărut primele încercări de analiză sociologică a dezvoltării, dar tot mai mulți specialiști sînt înclinați să coreleze emergența acestei discipline cu eșecul teoriilor pur economice și cu tendința antispeculativă în examinarea istoriei. După lungi decenii în care viziunea liniară și contradictorie asupra creșterii economice și viziunea funcționalistă asupra sistemului social au dominat aproape totalitar, noi situații și procese contemporane au complicat domeniul, transformîndu-l în teritoriu predilect al înfruntărilor ideologice și epistemologice.

Volumul *Dialog și confruntare de idei*, apărut sub coordonarea conf. univ. dr. Acușin Cazauc poate fi calificat ca o reușită inaugurală. Spre deosebire de prea multe alte volu-

me colective, el este unitar și coerent, observîndu-se cu ușurință o intenție redacțională semnificativă. Cele 9 studii incluse în volum sînt semnate de cadre didactice și cercetători cu preocupări cunoscute în sfera de interes a sociologiei dezvoltării.

După cum remarcă Acușin Cazauc în studiul, documentat și alert, care deschide volumul — *De la schimbare socială la dezvoltare. Spre un demers sociologic unitar* — "... frontul dezbaterilor și confruntărilor în problemele sociologice ale dezvoltării este grevat de accentuate disonanțe de nivel și perspectivă. În timp ce orientările sociologice marxiste își însușesc conceptul de dezvoltare pe filiera filozofică a potențialului teoretic multiproductiv conținut de materialismul istoric, (fiind însă mai puțin angajate în cercetarea anatomică, pozitivă, empirică a proceselor de dezvoltare), orientările sociologice nemarxiste se opresc de regulă în

fața problematicii dezvoltării (venind însă cu un stoc informațional notabil, procurat dintr-o complexă inserție analitică în sistemele schimbării sociale" (p. 20-21). A reface unitatea teorie-empirie în acest domeniu este o sarcină dificilă, dar capabilă să potențeze atât sistemul conceptual, îndelung supus unei invazii pozitiviste și mecaniciste, cit și noi străpungeri empirice. Analiza teoriilor și a paradigmatelor frecvente și frecventate azi în sociologia dezvoltării ar putea constitui un prilej de comparație și sinteză pentru propria noastră dezvoltare.

Am putea grupa studiile incluse în volum în două serii semnificative. Pe de o parte analiza trăsăturilor epistemologice și teoretice ale diferitelor tipuri de paradigme ale sociologiei dezvoltării. Pe de altă parte încercarea de a surprinde dinamica unor noi concepte și poziții și de a le adapta la realități noi.

Cea mai mare parte a intervențiilor din volumul amintit se încadrează în această primă categorie. Astfel Andrei Stănoiu discută raportul populație — dezvoltare sau, pe plan teoretic, demografie — economie, subliniind continua corespondență dintre politicile demografice, teoriile economice și procesele reale (*Integrarea variabilelor demoeconomice, Opțiunile teoretice în confruntare cu subdezvoltarea*). În aceeași serie se încadrează și studiul lui Virgil Constantinescu (*Controlul social și dezvoltare programată*) care reunește — într-o viziune critică — câteva dintre teoriile referitoare la relația control-putere. Problema este de mare actualitate, constituind de fapt esența „epistemologiei dezvoltării”, adică a unei serii de întrebări cruciale pentru planificarea și realizarea creșterii economice și a evoluției sociale. Examenul critic al lui V. Constantinescu este centrat pe lucrări de mare circulație astăzi aparținând lui M. Weber, W. W. Rostow, A. Touraine. Ioan Mihăilescu (*Iluziile și speranțele ideologiilor dezvoltării*) inventariază marile probleme ale lumii contemporane — într-un stil cam jurnalistic, din păcate — și, paralel, citeva dintre ideologiile critice sau mai puțin critice ce caută un răspuns la acestea. Ion Ungureanu relevă unele dintre trăsăturile contemporane ale unui concept biologizant din ce în ce mai culturalizat: supraviețuirea, iar Oskar Hoffman detașează liniamentele esențiale ale teoriilor globale ale epocii. Aceste caracteristici sînt examinate într-o perspectivă ca însăși foarte generală și evident capabilă să releve asemănări și deosebiri de esență.

A doua serie de intervenții este constituită din studiile lui A. Cazacu, Călin Anastasiu și Ilie Bădescu. Acuțin Cazacu prezintă un studiu de fină disociație teoretică, delimitînd cu acribie domeniul sociologiei dezvoltării și integrînd elemente metodologice

valoroase în demersul judecării esenței acestor teorii.

Ilie Bădescu prezintă un „material” incitant sub raport analitic. El leagă apariția teoriilor mondialiste (ca teorii ale universalului constituit din entități particulare) de emergența capitalismului ce pune în situații economice și culturale diferite zone și societăți diferite. Clasificînd aceste teorii ca „difuzioniste” și „pluraliste” (p. 152), teza lui I. Bădescu este că: „Infuzia agentului comercial cămătărească în structurile lumii rurale ale Europei răsăritene a avut precum pînitor un rol distructiv, dizolvînd vechiul regim; fără însă a-și putea asuma, în mod exclusiv, funcții constructive în configurarea modelului regional al dezvoltării civilizației moderne în Europa răsăriteană. Trecerea la faza constructivă n-a fost posibilă decît în clipa în care au intervenit agenții interni...” (p. 150). Ideea este valoroasă din punct de vedere teoretic deoarece consideră întreg pachetul de „forțe” care a contribuit la „evoluția primei periferii” pe calea capitalismului. Totuși se fac simțite câteva confuzii de planuri care amplifică dificultățile de înțelegere și interpretare a textului. Capitalul cămătăreșco-comercial nu a precedat liniar capitalismul industrial (de pildă în Anglia), ci a contribuit la monetarizarea raporturilor de exploatare din Europa răsăriteană, acestea fiind diferite de relațiile de producție și de cele de dominație. Capitalismul nu s-a născut nici în țările arabe, nici în orașele italiene, nici în cele hanseatice care, toate, au avut la un moment dat monopoluri financiare și comerciale. El s-a dezvoltat ca model dominant în Europa occidentală în urma procesului de acumulare primitivă (care este cu totul altceva decît concentrarea capitalului financiar) și a dezvoltării modului de producție capitalist care a „consumat” din interior alte moduri de producție. De asemenea (p. 161) I. Bădescu susține că în țările române avem de a face în epoca fanariotă cu trei moduri de producție — feudal, prebendial și capitalist. În înțelesul de față însă acestea nu sînt moduri de producție ci moduri de exploatare, o distincție care îi scapă și lui Wallerstein conducîndu-l pe acesta la a considera că absolutismele epocii de tranziție ar fi exprimări ale feudalismului în luptă cu capitalismul (de fapt fiind generate de separarea din ce în ce mai accentuată a modului de producție feudal și tributului de circulația surplusului încasat din acestea).

Studiul lui C. Anastasiu se învecinează problematicii cu cel al lui I. Bădescu. Tinărul cercetător analizează citeva dintre principalele teorii ale regionalismului latino-american, una dintre sursele esențiale ale înnoirii conceptuale a marxismului postbuharinist. Sînt detaliate teoriile privind dezvoltarea și depen-

dența aparținând lui A. G. Frank, R. Prebisch, Arghiri Emmanuel, F. H. Cardoso, Th. dos Santos. Remarcăm diferențierea exactă a palierelelor de analiză, (ca în exemplul de la p. 209—210).

În ansamblu, deci, un volum interesant, cum puține am avut ocazia să citim în vremea din urmă. Este remarcabil că — odată

cu afirmarea din ce în ce mai viguroasă a noilor generații de sociologi — se întreprinde simultan și un proces de înnoire conceptuală care face cu atât mai caducă o întreagă epocă de producții pseudosociologice.

Alin Teodorescu

Vasile Miftode, *Elemente de sociologie rurală*, București, Edit. Științifică și enciclopedică, 1984

Ordonarea experienței de cunoaștere și redefinirea principalelor direcții de dezvoltare în domeniul sociologiei rurale sînt acțiuni de maximă importanță și complexitate în contextul unei societăți în care ruralul cunoaște mutații profunde. Funcționalitatea acestor schimbări este multiplă, atât pentru populația rurală cit și pentru societatea globală. Asupra impactului social al schimbărilor pe care le suportă comunitățile rurale se concentrează un spectru larg de controverse, purtate nu numai la nivelul specialiștilor, ci și la nivelul publicului larg, al celor implicați în luarea deciziilor de dezvoltare în profil teritorial.

În cadrul prestigioasei colecții „Biblioteca de sociologie”, Vasile Miftode publică o lucrare în care sînt cuprinse formulări pentru un răspuns sociologic la astfel de controverse.

Elementele de sociologie rurală reflectă din plin complexitatea domeniului și dificultățile unei lucrări de acest gen în literatura noastră de specialitate consacrată realității și perspectivelor satului socialist. Premise ale elaborării ei sînt nu numai multitudinea de studii, adeseori empirice, ci și o serie de analize cu fundament teoretic relativ structurat, referitoare la sectoare importante ale vieții rurale (organizațiile cooperatiste de producție agricolă, structurile sociale, progresul tehnic și difuzarea inovațiilor, migrația rural-urban etc.).

Lucrarea este alcătuită din cinci capitole, consacrate statutului științific al sociologiei rurale și obiectului ei de cercetare (cap. I și II), prezentării unor elemente metodologice specifice domeniului (cap. III și V) și analizei succinte a migrației și mobilității sociale (cap. IV), procese de mare relevanță pentru rural, pentru funcționalitatea și viitorul său.

Pe ansamblul lucrării sînt reținute, în contexte și cu argumente diferite, câteva teme de bază, leit motive pe care autorul le susține pe larg. Raporturile dintre rural și urban, dintre urbanizarea și modernizarea

ruralului, dintre emigrarea rural-urbană și o revenire a populației în rural, constituie nucleul în jurul căruia gravitează analiza.

În deplin consens cu cerințele de dezvoltare a agriculturii și a ruralului, exprimate în documentele de partid din ultimii ani mai ales, cu o serie de puncte de vedere exprimate în literatura social-economică (autohtonă și străină), V. Miftode pledează pentru acțiunile de echilibrare a raportului dintre urban și rural, pentru modernizarea mai mult decît pentru urbanizarea ruralului, pentru crearea premiselor de stimulare a migrației de revenire în rural, de stabilizare a forței de muncă agricole în rural (la nivelul necesarului în acest domeniu) și pentru revitalizarea unor structuri și valori culturale tradiționale cu funcționalitate pozitivă pentru dezvoltarea rurală.

Corespunzător acestor opțiuni valorice, autorul propune trecerea de la sistemul de concepte „urbanocentrist” (urbanizare, polarizare urbană, emigrare rural-urban, marea industrie, centralizare economică etc.) la cel în care accentul cade pe dezvoltarea globală care include atât ruralul cit și urbanul sau chiar favorizează un interes sporit pentru problematica rurală (modernizare, descentralizare economică, dezvoltare, omogenizare socială, remigrație în sensul de migrație, de revenire în rural etc.) (p. 142—143).

Ideea unei restructurări a sistemului conceptual a sociologiei rurale în funcție de natura schimbărilor majore în care este antrenat acest mediu de viață și de natura opțiunilor axiologice ale cercetătorului este, fără îndoială, valoroasă. Realizarea ei implică însă un efort deosebit în sensul definirii riguroase a conceptelor implicate, integrării lor într-un sistem teoretic și operaționalizării în cadrul unor „scheme de lucru”, sau sisteme de indicatori și ipoteze, apte să permită cercetarea unei realități proteice în care informalul, tradiția, socialul și spontanul, continuă să joace un rol cel puțin la fel de important ca și formalul, modernul, economicul și stilul planificat de dezvoltare.

V. Miftode pledează în sensul unor restructurări de acest gen punând în același timp premise pentru o largă dezbatere asupra celor mai bune soluții în acest domeniu. Fără a diminua în vreun fel valoarea lucrării, semnalăm, cu titlu de exemplu, câteva din aspectele care pot suscita controversă și care rămân a fi subiect de perfecționare.

O serie întreagă de concepte sau distincții pe care autorul le utilizează sau le propune sînt cel puțin convingătoare dat fiind artificialitatea lor, în sensul că despart în idee ceea ce este legat în realitate sau unifică în plan conceptual fenomene cu pronunțată specificitate ontologică.

Ar fi de menționat în acest sens distincțiile dezvoltate în legătură cu urbanizarea și migrația. Orășenizarea este deosebită de urbanizare în concepția autorului, în sensul că primul concept se referă mai mult la transformarea unor localități rurale în localități urbane, pe cînd cel de al doilea ar desemna un proces care se poate desfășura în rural sub aspectul difuzării valorilor urbane. Deși nu este definită explicit, „orășenizarea” ruralului ajunge să fie identificată în anumite formulări cu „distrugerea sau destrămarea acestui mediu — ecologic și cultural indeosebi” (p. 67).

Desigur, pot fi stabilite noi convenții științifice. Problema este însă ca acestea să fie clar definite, și utile. Este o întrebare dacă are rost să fie autonomizate în analiză foarte mult componentele ecologice, demografice și culturale ale urbanizării, așa cum pare a voi să propună distincția menționată.

În literatura română de specialitate orășenizarea a fost riguros definită într-un studiu al lui Anton Golopenția, în legătură cu modernizarea și influența orașului asupra vieții sociale dintr-un sat (Cornova, 1932), în sensul care se atribuie curent, urbanizării. Schimbarea de sens pe care o propune V. Miftode pentru orășenizare ar fi fost poate mai puțin susceptibilă de a crea confuzii dacă, în lipsa unei definiții explicate, ar fi fost făcută prin delimitarea clară față de sensurile mai vechi ale termenului.

Nedumeriri crează și o serie întreagă de alți termeni precum „migrația spațială” (p. 153) (știut fiind că orice migrație este o deplasare în spațiu, între comunități locale), „migrații demografice” (p. 148) (sînt diferite de „migrația populației”, termen acreditat în literatura de specialitate?). Probleme similare prin considerarea țărînimii ca o „categorie demografică” (p. 49), distincția dintre studiile multi — și cele pluridisciplinare (p. 30) sau afirmația că „Mobilitatea socială pe orizontală se identifică aproape cu migrația”, pe cînd cea pe verticală este „mult mai îndepărtată ca sens de migrație”

(p. 154—155) (de ce, dacă, pe de altă parte se susține că „migrația parțială este în același timp și o mobilitate socială, iar dacă nu este, nu avem de-a face cu o migrație propriu-zisă”?) (p. 153).

În legătură cu migrația, V. Miftode accentuează pe bună dreptate asupra aspectului social al acestui fenomen, susținînd că „nu există migrații (spațiale) neînsoțite de modificări socio-culturale” (p. 155). Desigur, dimensiunea socială este definitorie pentru fenomenul în discuție. Este o întrebare, însă, dacă migrația poate fi considerată ca specie a mobilității sociale, precum lasă să se înțeleagă lucrarea la care ne referim, sau este vorba numai de două concepte a căror sferă se intersectează pe un spațiu semantic foarte larg.

În legătură cu fenomenul remigrației spre sate, și, în genere cu echilibrarea fluxurilor migratorii dintre rural și urban, autorul remarcă faptul că la un astfel de echilibru se va ajunge „în momentul în care confortul rural va atinge nivelul confortului urban” (p. 143).

Ipoteza că în următorii ani fenomenul de masă ar urma să fie trecerea de la o mobilitate socială prin migrație la mobilitate prin transformarea unor sate în orașe (p. 158) poate suscita, la rîndul ei, semne de întrebare. Mare parte din evenimentele de mobilitate socială urmează a avea loc în interiorul comunităților locale care își mențin statutul administrativ. De asemenea, mobilitatea socială va continua să se realizeze, la un nivel mai redus, și prin migrații rural-urbane dat fiind acțiunea puternică a factorilor de inerție și contagiune socială în determinarea migrației.

În capitolele consacrate metodologiei de cercetare a ruralului, autorul susține necesitatea dezvoltării analizelor de factură calitativă și interdisciplinară capabile să surprindă bogăția fenomenelor rurale, importanța faptelor în raport cu opiniile ca date primare de cunoaștere, eficiență metodologică sporită a cercetărilor zonale spre deosebire de cele monografice. După prezentarea sumară a unor tehnici de culegere și prelucrare a datelor, autorul insistă asupra unui set de reguli metodologice care se cer respectate în cercetarea ruralului.

Investigațiile desfășurate în cadrul zonei Iași — Bahlui și respectiv subzonei Tg. Frumos — Cucuteni, prezentate succint în ultimul capitol, permit desigur degajarea unor aspecte metodologice semnificative pentru dezvoltarea abordărilor zonale, deosebit de importante pentru diagnoza și prognoza fenomenelor și proceselor sociale dintr-un teritoriu dat. Codificarea experienței de cercetare zonală, elaborarea unor paradigme

de lucru consistente în acest domeniu implică însă lărgirea bazei de raportare, luarea în considerație a altor tipuri de cercetări zonale precum cele realizate pentru localitățile munților Apuseni, pentru zona periurbană a Bucureștiului etc.

Atât pentru cercetarea zonală cât și pentru migrație, mobilitate, urbanizarea și modernizarea ruralului, concluziile analizei ar fi fost mai detaliate, mai bine fundamentate dacă autorul ar fi inclus în mai mare măsură și rezultatele altor studii și cercetări sociologice sau nesociologice (demografice, spre exemplu) realizate în țara noastră. Desigur, informațiile acestora sînt dificil de integrat, dat fiind empirismul sau imprecizia multora dintre ele. Trecerea de la „elemente de sociologie rurale” la „sociologia rurală” va implica, însă, în mod necesar, dezvoltarea unor scheme conceptuale largi, cu contururi mai puțin metaforice și mai mult științifice, cu ipoteze testate pe o bază de date mai largă. Într-o

întreprindere de o astfel de anvergură, lucrarea lui V. Miftode va constitui o premisă importantă.

Reechilibrarea raportului dintre urban și rural este un proces complex, de durată, în care cunoașterea sociologică poate juca un rol important prin fundamentarea științifică a unor acțiuni practice. Pentru aceasta, însă, efortul de elaborare științifică, în sensul necesităților semnalate în lucrarea la care ne-am referit, trebuie amplificat.

Faptul devine posibil nu numai ca urmare a conștientizării unor necesități suplimentare în acest domeniu, ci și prin continua formare și organizare profesională a unor noi specialiști capabili să cuprindă în analizele lor aria largă a problemelor dezvoltării în profil teritorial, prin intensificarea schimbului de informații între specialiștii acestui domeniu etc.

Dumitru Sandu

* * *Condițiile istorice ale apariției și dezvoltării clasei muncitoare din România. Făurirea și afirmarea partidului său politic. 1821—1893, București, Edit. politică, 1984* *

Refuzînd demersul linear, neangajant (sau contaminat de ingerințe străine de obiective științifice), cercetarea istorică actuală reclamă, cu justificare temeiuri, o contribuție originală și de substanță în planul spiritualității românești. Regăsim în liniile sale de forță nu numai redimensionarea propriului traiect teoretico-aplicativ, dar și reevaluarea cu obiectivitate a întregii evoluții istorice a poporului român din zorii formării sale și pînă în prezent. Procesul, încă în desfășurare (în contextul interesului alterat de obsesive și căutate contestări, manifestat de istorici sau istoriografilor din afara hotarelor țării), presupune considerabile eforturi pentru restituiră imaginii reale a unui trecut românesc încărcat de nedorite suferinți, dar și de glorie ce vor dăinui în timp.

Apare firesc, în asemenea circumstanțe ca unele aspecte, deocamdată, să fie așezate pe un plan secundar de interes, fapt ce implică abordarea lor parțială (și deci incompletă) sau doar tangențială, la nivelul unor simple enunțuri. Într-o asemenea ipostază s-a aflat

(și se mai găsește încă) investigarea structurii de clasă a societății românești de-a lungul vremii, a dinamicii și implicațiilor mutațiilor survenite în sistemul social. Puținele și temerarele încercări făcute pînă în prezent (avem în vedere îndeosebi unele lucrări consacrate perioadei interbelice și studii care abordează teme din trecutul îndepărtat sau evul mediu românesc) nu modifică substanțial impresia de neîmplinire la acest capitol. Iată, însă, că o recentă apariție editorială vine să modifice intrucitva aprecierea. Deși nu este în întregime consacrată analizei problemelor sociale (o bună parte fiind axată pe tratarea aspectelor de natură politico-ideologică și organizatorică), monografia se recomandă ca fiind o serioasă opțiune pentru discernerea genezei și dezvoltării proletariatului român, în contextul socio-economic și politic specific veacurilor 18 și 19.

Nu stăruim asupra principiilor metodologice care au stat în atenția autorilor, decît pentru a releva două direcții importante: 1. evocarea constituirii și demersului istoric al muncitorimii române este concepută în raportare directă și permanentă cu dimensiunile naționale; 2. realitățile românești au fost factori germinativi ai oricărui proces săvîrșit în plan social-politic, inclusiv, deci, și în spațiul de manifestare al proletariatului.

* Lucrarea apare sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe C.C. al P.C.R. Prefața de Ion Popescu-Puțuri. Autori: Nicolae Copoiu, Augustin Deac (coordonator), Ion Iacobs, Ion Ilincioiu, Vasile Niculae, Vasile Petrișor, Teodor Popescu, Natalia Tampa, Georgeta Tudoran.

Monografia surprinde în datele sale fundamentale modul specific al genezei proletarietului român în întregul perimetru carpato-danubiano-pontic, determinațiile economice și sociale ale apariției sale.

Întemeiați pe un suport documentar revelator, autorii plasează începuturile existenței muncitorimii române în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, când în industria metalurgică și extractivă, concomitent cu utilizarea forței de muncă a iobagilor, începe să fie folosită forța de muncă liberă a lucrătorilor salariați. Ulterior, țărani iobagi care munciau în manufacturi se vor transforma treptat în muncitori, ceea ce indică și sorgintea contingentelor de bază (de mai târziu) ale proletarietului român.

Importante precizări sint aduse și naturii forței de muncă existentă în diverse unități economice la începutul acestui proces. „În întreprinderile și manufacturile nobiliare sau boierești — se apreciază în monografie — s-a folosit în faza de început munca iobagă (subl. în text); în cele ale statului, *mîna de lucru a fost inițial mixtă*; în cele negustorești, s-a folosit de la început numai munca liberă salariată; treptat-treptat, tendința a fost aceea a folosirii forței de muncă, libere, salariate, în toate categoriile de întreprinderi” (p. 33).

Reține atenția concluzia că la sfîrșitul veacului al XVIII-lea munca salariată avea deja un caracter determinant în producție, ceea ce, opinăm noi, este de natură să deschidă noi perspective interpretative fenomenelor socio-economice și deopotrivă structurii și dinamicii sociale din acea epocă. Într-un raport apropiat de interes se includ și analizele asupra evoluției proletarietului român în a doua jumătate a aceluiași secol și pe parcursul următorului veac cînd asistăm la generalizarea muncii salariate la nivel național, cînd statutul juridico-economic al muncitorimii dobîndește definitiv o coloratură tipic capitalistă și cînd are loc „transferul” de la „clasă în sine” la „o clasă pentru sine”, a proletarietului, adică conștientizarea sa asupra propriei meniri și rol istoric de purtător și „acționar” al procesului transformării revoluționare a societății autohtone.

Nu putem omite nici efortul lăudabil de fixare în date concrete a contingentelor muncitorimii române în diverse faze ale evoluției sale, ceea ce ilustrează mai expresiv

creșterile cantitative ale proletarietului. Considerăm că efortul ar fi fost mai substanțial urmat de imagini concludente, dacă se opera, într-o mai largă măsură, cu date comparate (și nu doar înșiruri estimative), statistici, generale (nu numai pe localități și regiuni), grafice și diagrame. În acest context ar fi fost posibil să se stabilească cu aproximație evident, dimensiunile clasei muncitoare în structura socială a României acelei epoci.

Desigur monografia se constituie într-o apreciată contribuție și prin substanțiala parte consacrată reconstituirii condițiilor de muncă și existență ale proletarietului, formelor de manifestare ale luptei sale pentru emancipare socială, evoluției sale politico-ideologice și organizatorice (pe plan profesional și politic). Publicate mai întîi în revista „Anale de istorie” și deci implementate deja circuitului științific, capitolele acestei părți a monografiei, oferă imaginea unitară și originală a unui proces complex și important al istoriei naționale, din care reținem cîteva concluzii și idei, demne de evidențiat: rolul clasei muncitoare în dezvoltarea economico-socială a țării precum și în săvîrșirea unirii Moldovei și Țării Românești (1859) și în obținerea independenței deplină de stat a României (1877); receptarea timpurie a socialismului premarxist și a materialismului dialectic și istoric, care au fost difuzate în largi și diverse medii ale societății românești; organizarea politică și profesională unitară a muncitorimii, din care se detașează crearea încă din 1879 a „partidului muncitorilor”, în urma Congresului socialist din octombrie același an; contribuția ascendentă a organizațiilor politice muncitorești la viața socio-politică și, în sfîrșit, poziția intransigentă de solidaritate internațională a mișcării socialiste din România cu mișcarea muncitorească din diverse țări.

Lucrarea se constituie, astfel, într-o notabilă contribuție la cunoașterea mai profundă a unor aspecte ale istoriei proletarietului român, a mișcării muncitorești și, în general, a evoluției societății românești din acele vremuri, notele de inedit contribuind la conturarea unor imagini noi și revelatoare privind condițiile și căile de formare a muncitorimii, precum și procesul organizării sale sub raport profesional și politic.

Florian Tănăsescu

Masanao Toda, *Man, Robot and Society. Models and speculations*, Martin Nijhoff Publishing, Boston, The Hague, London, 1982

Folosind, original, o analiză „pe un caz ideal” (o imaginată planetă — Taros — pe care sint trimiși roboți umanoizi pentru a

colecta uranium și care au capacitatea să-și asigure energia necesară prin „consumarea” unor ciuperci, de unde și numele roboților

„Eunguseater” — „Mincător de ciuperci”), autorul pune în discuție o problemă esențială a zilelor noastre: ce va deveni — și va trebui să devină — societatea sub influența dezvoltării tehnologice contemporane. Problemele de sociologie se împletesc cu cele de psihologie și psihologie socială căci „în viitorul foarte îndepărtat, psihologia va fi elementul diriguitor al științei („the master science”). Psihologia va fi cea mai importantă dintre toate științele. Motivul? Foarte simplu. Altfel omenirea nu va supraviețui (p. 4).

Marea eroare a civilizației contemporane constă în utilizarea exclusivă sau preponderentă a feed-back-ului pozitiv, ceea ce duce la o permanentă sporire a energiei folosite. Feed-back-ul pozitiv — exclusiv folosit — duce la sisteme instabile. Dacă folosind o analogie — o locomotivă ar funcționa doar cu feedback pozitiv, ea și-ar urmări neîncetat viteza pînă va exploda sau va sări de pe linie. Societatea trebuie să învețe a folosi feed-back-ul negativ pentru a asigura controlul dezvoltării sale, pentru a putea încetini „viteza”, a contrabalansa — după caz — accelerațiile evoluției sale. „Soluția finală, prin urmare, trebuie să fie un sistem social care nu numai să absoarbă toată energia eliberată, dar, de asemenea, să pună capăt ciclului de feed-back pozitiv care azi ne poartă cu o accelerație tot mai mare. Aceasta pare a fi aproape o sarcină imposibilă, dar se pare că nu avem altă alegere. Sfîrșitul prezenței marii tranziții este la orizont (...). Dacă reușim să găsim la timp o asemenea soluție finală, atunci perioada următoare Tranziției va fi mai degrabă una plăcută. Altfel, nu putem menține civilizația, și, în cel mai bun caz, va trebui să reîncepem totul de la barbarie. Dacă vom reuși sau nu să găsim soluția, aceasta depinde de cit de rapid putem realiza noua psihologie” (p. 9).

Ideea „tranziției” ca mod de evaluare a epocii contemporane este prezentă în lucrările multor teoreticieni (vezi H. Kahn). Ceea ce este original în demersul autorului se referă la „soluția” pe care o preconizează în vederea realizării cu succes a tranziției. Civilizația este — după el — în pericol, iar pericolul provine din deosebita accelerare a proceselor sociale (creșterea produsului național brut, a populației, schimbarea rapidă a concepțiilor și valorilor, folosirea unor tot mai mari cantități de energie, resurse etc.). „Vehicolul” civilizației noastre ne poartă cu o accelerație permanent crescîndă (prin feed-back exclusiv pozitiv), iar noi trebuie

să ne ocupăm fie de „motorul” acestuia, fie de „carburantul” său. „Să mergem mai încet” — iată cerința autorului. Dar acest deziderat poate fi realizat, fie printr-o catastrofă (explozia vehicolului), fie premeditat prin măsuri de control (feed-back-ul negativ). Pentru aceasta este necesară o „știință a civilizației” pe care autorul dorește s-o întemeieze. „Deși, de pe acum, a trecut ceva timp, trebuie să încercăm din greu să întemeiem știința civilizației. Această știință nu ne va da numai echipamentul radar pentru a perfecționa viziunea noastră de viitor, dar ne va ajuta să controlăm drumul și accelerația mașinii. Nu sustin, în nici un caz că accelerația este rea prin sine însăși. Totuși, nu există nici o îndoială că accelerația trebuie să fie pusă sub controlul omenirii, pentru beneficiul ei” (p. 14).

Folosind metoda scenariilor, autorul își imaginează trei tipuri de societăți viitoare posibile. Societatea de Tip I ar fi cea care — prin progresul tehnologic — ar reuși să satisfacă toate plăcerile senzoriale ale omului. Dar o asemenea viziune nu i se pare de dorit, căci omul lipsit de pasiunea pentru progres încetează de a fi om. Societatea de Tip II are în vedere colonizarea galaxiei. Cu toate influențele mediului nou, omul va rămîne în esență același și va repeta în spațiul galactic istoria sa terestră (dacă nu va întîlni alte forme inteligente ce-l vor asimila).

Există și o altă alternativă. Universul intern al omului (mințea sa) a rămas, pînă în prezent neinvestigat. Societatea de Tip III are la bază exploatarea lumii noastre interioare. „Cînd o societate viitoare de Tip III este într-adevăr creată, ea poate să semene cu o societate de Tip I, doar în aparență însă. Spre deosebire de populația unei societăți de Tip I, fiecare persoană dintr-o societate de Tip III va trăi într-o lume interioară — un univers profund, puternic, bogat, infinit, care depășește imaginația noastră. Și cine știe dacă universul interior nu este direct legat cu cel exterior” (p. 38—39).

Așadar, „soluțiile” propuse de autor vizează „cucerirea” universului nostru interior ca mijloc de asigurare a stăpînirii științei și tehnologiei contemporane de către om și pentru om. Evident, oricît de nobilă ar fi această chemare, ea ni se pare ineficace, atît timp, cît „universul interior” nu presupune o schimbare radicală a „lumii exterioare”, a organizării sociale a omului. Această preocupare este însă absentă la autor, căci imaginea sa are în vedere o „societate”

rezultată din însumarea unor „echipe” (p. 25). În locul analizelor reale ale structurilor sociale, autorul pornește cu această premisă limitată și limitativă, ceea ce înlătură problema organizării sociale din proiectarea scenariilor sale.

O. Hoffman

Willem Doise, *L'explication en psychologie sociale*, Paris, P.U.F., col. „Sociologies”, 1982

Explicațiile de psihologie sînt, în marea lor majoritate, de natură experimentală, neavînd decît un domeniu de aplicare restrîns, motiv pentru care apar, în ansamblul lor, fără legătură între ele. Scopul principal al lucrării semnate de W. Doise este de a introduce o anumită sistematizare în diversitatea de explicații psihologice și a demonstra că fiecare dintre ele, în condițiile articulării unor nivele specifice de analiză, pot furniza un obiect aparte de studiu pentru psihologia socială.

Reluînd o serie de idei dezvoltate anterior în lucrarea *L'articulation psychologique et les relations entre groupes* (Bruxelles, De Boeck, 1976), autorul distinge patru tipuri de explicație, care pot servi ca bază pentru organizarea și integrarea principalelor nivele de analiză, utilizate în cadrul cunoașterii psihologice și sociologice și a evidențierii relațiilor dintre acestea:

a. *Nivelul intraindividual*: modelele teoretice construite în raport cu acest nivel descriu modul în care indivizii își organizează percepția și evaluarea mediului social, elaborînd comportamente corespunzătoare. Fără a viza interacțiunea directă între individ și mediul social, aceste modele au permis dezvoltarea cercetărilor care măsoară valoarea pe care o acordă subiecții unor trăsături de personalitate prezentate separat și care identifică modul în care aceste evaluări izolate se integrează într-o evaluare globală, în cadrul căreia aceste trăsături sînt atribuite unei singure persoane. Se pot cita, în acest sens, cercetările ce utilizează modelele echilibrului cognitiv, al congruenței cognitive și disonanței cognitive, modele care postulează tendința individului de a stabili un echilibru între diversele elemente cognitive prezente într-o situație dată și a declanșa, pe această bază, o serie de acțiuni în vederea modificării mediului;

b. *Nivelul interindividual și situațional*: avînd ca obiect de studiu dinamica relațiilor care se pot stabili între indivizi, la un moment dat și într-o situație dată, cele mai multe cercetări grefate pe acest nivel de analiză iau ca model teoria jocurilor. Pot fi menționate aici, cercetările experimentale asupra rolului structurilor de comunicație în rezol-

varea unei probleme, investigațiile efectuate asupra atribuirii reciproce de intenții etc.;

c. *Nivelul pozițional*: analizînd diferențele pozițiilor sociale în situațiile de interacțiune, cercetările desfășurate în raport cu acest nivel oferă informații asupra rolului statuturilor preexistente situației experimentale. În acest context se pot menționa studiile asupra naturii atribuirilor de cauzalitate în grup, cele vizînd evaluarea de sine, ca și alte investigații care implică articularea explicației sociologice cu cea asupra dinamicii specifice a unei situații experimentale;

d. *Nivelul ideologic*: acest nivel apare ca suport principal al cercetărilor efectuate asupra conformismului social (de pildă, experiențele lui Lerner asupra „victimii inocente”), demonstrînd existența la subiecți a unei profunde convingeri că lumea în care trăiesc este dreaptă iar persoanele care suferă își merită soarta. Studiile desfășurate în raport cu acest nivel evaluează rolul sistemului de convingeri, reprezentări și norme în justificarea și menținerea unei ordini stabilite a relațiilor sociale.

Toate aceste nivele de analiză, subliniază Doise, își au propria lor legitimitate, dar lasă fiecare în afară și neelucidate o serie de aspecte specifice ale realității. Pentru acest motiv, trebuie create paradigme, care să articuleze diferitele nivele de analiză în cadrul unei explicații bazate pe complementaritate, care să reunească coordonatele sociologice cu cele psihologice. Opoziția tradițională între explicații psihologice și sociologice nu corespunde, arată autorul, naturii reale a explicațiilor propuse de către diferite cercetări de psihologie socială experimentală. De aceea, apare necesară articularea tuturor celor patru nivele de analiză în așa fel încît comprehensiunea să fie îmbogățită. Fără această articulare, explicațiile propuse rămîn incomplete iar psihologia socială nu reușește să-și identifice propriul ei obiect de studiu.

Plecînd de la aceste premise, lucrarea abordează trei domenii diferite, fiecare dintre ele fiind caracterizat de un nivel de analiză tradițional: nivelul intraindividual pentru studiul inteligenței, nivelul interindivi-

dual pentru studiul influenței sociale și nivelului pozițional, pentru studiul raporturilor intergrupale.

Demonstrând că studiul fiecăruia dintre aceste domenii rămâne incomplet, dacă nu se introduc și alte nivele de analiză în afara celor tradiționale, autorul prezintă o problemă bogată și diversificată, exprimând esența cercetărilor experimentale legate de dezvoltarea acestor domenii. Sunt prezentate, în consecință, pozițiile lui Mead, Piaget, Vigotski, Flavel și Bernstein — pentru studiul inteligenței, cercetările lui Asch, Moscovici și Sherif — pentru studiul influenței sociale și modelele lui Tajfel, Wilkes, Rabbie, Sherif și Turner — pentru studiul relațiilor intergrupale.

Cea de a doua parte a lucrării încearcă să demonstreze rolul metodologiei experimentale în articularea nivelelor de analiză menționate, descriind rezultatele mai multor cercetări de teren și de laborator. Din problematica largă a capitolelor circumscrise acestei părți a lucrării se pot menționa următoarele teme: esența experimentării psihosociologice, raportul între atitudini individuale și colective, agresivitatea în context social, variații intraculturale ale comportamentelor minoritare, relația dintre motivație și situație în efectul experimental, efectul Pygmalion, caracteristici individuale și reprezentări sociale etc. Prezentând aceste teme,

autorul subliniază ideea că situația experimentală nu poate fi detașată de contextul social în care acționează, în mod obișnuit subiecții și care odată ignorat, produce rezultate distorsionate. Optînd pentru articularea teoretică și experimentală a perspectivei sociologice cu cea psihologică, Doise accentuează asupra necesității metodologice de a confrunța un număr cît mai mare de tentative explicative între ele, pentru a putea oferi o bază de complementaritate a cunoașterii sociologice cu cea psihologică. Lucrarea se încheie cu prezentarea rezultatelor unei analize secundare a cercetărilor publicate în „Revista europeană de psihologie socială” (European Journal of Social Psychology), prin care se încearcă a edifica un bilanț al stării actuale a psihologiei sociale și a fixa un reper pentru articularea diferitelor nivele de analiză menționate.

Conceptia generală a lui W. Doise oferă o utilă grilă de analiză, care se poate aplica unui ansamblu variat de cercetări în domeniul psihologiei sociale experimentale. Interesantă atît prin problematica abordată, cît și prin concluziile ei, lucrarea se adresează, în egală măsură sociologilor și psihologilor, interesați, deopotrivă, de realizarea unei convergențe între eforturile lor teoretice și practice.

Dr. Sorin M. Rădulescu

Yves Barel, *La marginalité sociale*, P.U.F., Paris, 1982

Marginalitatea reprezintă oare un fenomen nou și important al Societăților occidentale contemporane, sau a fost mascată de o anumită invizibilitate a fenomenului? Aceasta este problema pe care autorul o consideră greu de rezolvat fără a lua o poziție clară pro sau contra. El apreciază că marginalitatea ocupă un loc central în cadrul societal (nu este un paradox), dar a fost tratată puțin și tangențial, cu toate că referirile, mai mult sau mai puțin voalate, care o atestă sînt numeroase. Utilizarea cea mai veche pe care autorul a găsit-o referitor la termenul marginalitate îi este atribuită lui Robert E. Park care desemna astfel „hibridii culturali”, considerînd prin aceasta orice persoană ce trăiește în două culturi sau două societăți diferite. Mai tîrziu marginalitatea a început să fie sinonimă cu devianța, referindu-se la cineva sau ceva care nu se conformă regulilor normalului. Dar cine poate stabili cu precizie unde se termină normalul și unde începe patologicul?

În cazul societății franceze, arată autorul, marginalitatea se prezintă ca un fenomen sesizat cu pregnanță după evenimentele din 1968, cînd devine „o problemă a societății”, adică se inserează în discursul asupra sensului și devenirii globale a unei societăți.

Marginalitatea nu este o stare în sine iar pentru a o trăi, a o revendica sau judeca pe planul moravurilor este necesar să devină o „abstracție concretă”, să fie particularizată. În privința amplitudinii sale, marginalitatea este deseori invizibilă. Trebuie căutat cu multă atenție, în documentele cele mai diverse, pentru a reuni cîteva cifre care, chiar dacă nu reprezintă o măsură a marginalității, pot sugera idei asupra întinderii fenomenului.

„Locuitorii problemă” formează 10 pînă la 20% din populația Franței, în opinia autorului; aproximativ 20% din populația S.U.A. Există estimări după care 65% din locuitorii americani sînt inadaptați reali sau potențiali. Totuși, aceste cifre trebuie privite cu multă prudență. A spune 20% sau

65% din populația unei țări este „marginală” nu înseamnă aproape nimic și nu oferă nici o indicație asupra solidarității sociale a regimului. Singura concluzie valabilă ar fi aceea că problemele sînt numeroase și afectează o fracțiune importantă de locuitori. Dar acest lucru este suficient pentru a ghîdi că ne aflăm în fața unei *slări noi*, a cărei conștientizare explică emergența discursului, asupra marginalității?

Autorul este primul care crede că nu. Sărăcia, handicapul fizic și mental, delinquența, drogurile, alcoolismul sînt probleme vechi și nu există semne obiective că s-ar fi agravat brusc, de manieră să suscite un discurs asupra marginalității. Se impune concluzia că acest discurs nu are funcția de a identifica un nou „obiect” social care ar fi apărut în societățile contemporane, ci să fabrice acest obiect, pentru motive care ne scapă, și să-l pună cu insistență sub privirea societății.

Criteriile marginalității luate separat, în sine, nu au nici o semnificație; ele se constituie în sistem numai în interdependență: sărăcia este semnul delinquenței, care este semnul handicapului, care este semnul sărăciei... Împingînd analiza pînă la capăt se descoperă că marginalitatea este semnul normalității, iar normalitatea semnul marginalității și cercul se închide.

Există, tacit, o poziție a factorului de decizie politic privind marginalii, care sînt văzuți ca persoane ce nu pot sau nu vor să fie „compromise” printr-o participare la putere sau la decizii. Această temă a participării la putere este adesea asociată, uneori artificial, cu participarea la producție. Totul se petrece ca și cum individul sau grupul ar deveni un obiect social pasiv din momentul situării sale la periferia sau în afara sferei productive: din această cauză, ucenicii, șomerii și oamenii în vîrstă sînt citeodată considerați marginali. Politica față de muncitorii imigrați constituie cel mai bun exemplu de decizie aplicată marginalității.

Autorul opinează că un criteriu important al marginalității este „absența socială”. Marginalii, de obicei, nu își proclamă peste tot marginalitatea lor. Unii vor să pară oameni normali, întregi și chiar să se considere astfel. De obicei, privirea este atrasă în

special de formele vizibile și ostentative ale protestului social: greve, revolte, sabotaje, scrieri critice etc. Dar ar fi greșit să se subestimeze importanța protestelor invizibile sau tăcute. Există nenumărate metode pentru unii de a nu-și face datoria: absentismul, schimbarea repetată, nejustificată a locului de muncă, refuzul de a face copii, grija de a se limita la minimum în orice activități tangente cu socialul și altele. Se regăsește aici analiza lui Parsons asupra hiperconformismului ca act deviant: „... nici o societate nu poate supraviețui excesului de pasivitate al membrilor săi chiar cînd această pasivitate... constă în respectarea scrupuloasă a prescripțiilor ordinii sociale” (p. 101).

Un alt criteriu de marginalitate este raportul față de muncă și producție, în funcție de care este posibil de a departaja destul de obiectiv ceea ce este marginal sau nu. Importanța problemei marginalității în societățile contemporane occidentale rezidă în faptul că aparatul social continuă să fie orientat către muncă și producție, în vreme ce o parte crescîndă a populației nu poate fi pusă să muncească. Dacă munca reprezintă o formă de control social, există în Franța, din 31 milioane persoane apte să lucreze, 9 milioane care, pentru moment, nu solicită aceasta; dacă li se adaugă șomerii, persoanele în vîrstă și prea tinere, se ajunge la aproape un sfert din populația țării care scapă de sub acest control.

Secolul nostru a creat mitul Deciziei, al hotărîrii, al istoriei dirijate. Yves Barel încearcă, în cartea de față, să urmărească paradoxurile și problemele pe care dezvoltarea istorică le-a produs, fără a oferi însă și soluții.

Dacă decizia se găsește în indecizie, dacă centrul este la periferie și periferia în centru, marginalitatea socială devine a societății și nu a marginalilor. Este concluzia generală a acestui eseu interesant mai ales prin faptul că a abordat frontal un subiect ocolit pînă acum, din diferite motive. Multe din afirmațiile autorului sînt discutabile sau prezintă o argumentare subțire, dar efectul general este pozitiv. Cartea invită atît la reflecție cît și, în special, la acțiune.

Dinu Țenonici

David Riesman, *On higher education, The Academic Enterprise an Era of Rising Student Consumerism*, Josse Bass Inc., Publishers, 1980

Cunoscutul autor al faimoasei cărți *The Lonely Crowd* (Mulțimea solitară), David Riesman, este una din autoritățile de prim rang în sociologia americană contemporană.

Profesor la una din cele mai prestigioase universități din SUA, universitatea Harvard el a abordat multiple aspecte ale învățămîntului superior american. Prima lui

carte în acest domeniu *Constringere și varietate în educația americană* (1956), s-a constituit ca expresie a noilor tendințe din cercetarea cu privire la învățământul universitar. Au urmat celelalte volume pe aceeași tematică: *Revoluția academică* (scrisă împreună cu Cr. Jencks), apărută în 1968, *Visul perpetuu* (scrisă împreună cu Gerald Grant) în 1978.

Ca membru al comisiei Consiliului Carnegie pentru învățământ superior, Riesman a participat la numeroase studii inițiate de comisia menționată și în această calitate el a făcut numeroase sugestii pentru optimizarea activității instituțiilor universitare americane.

Cartea pe care o analizăm în aceste pagini, este un raport pregătit pentru Carnegie Council on Policy Studies in Higher Education, ea fiind al treilea volum elaborat pentru acest consiliu, celelalte două fiind: *Transformarea academică* (cu V. Stadtman), *Educație și politică la Harvard* (în colaborare cu S. Lipset).

Lucrarea sus-amintită se centrează pe investigarea raportului dintre aspirațiile studenților față de învățământul superior și conținutul procesului de învățământ în contextul creșterii activismului studentesc. De altfel, premisa de la care pleacă sociologul american este că astăzi în societatea americană am asista la o augmentare puternică a influenței studenților în orientarea didactică și de organizare a instituțiilor academice. Drept consecință a acestei situații ar fi transformarea studenților în consumatori pasivi al actului educativ. Este după cum ușor se poate observa un anumit paradox: în condițiile impactului puternic al tineretului universitar studenții devin tot mai mult consumatori decât producători activi ai propriei lor educații. Paradox datorat, după Riesman, faptului că studenților li se satisfac dorințele și nu trebuințele lor reale.

Pornind de la aceste particularități, profesorul american examinează perspectivele morale ale schimbărilor produse de piață în programele de învățământ și în modurile de instrucție. Tradițional, arată Riesman, se urmărea prin învățământul superior încurajarea spiritului de curiozitate al individului, formarea deprinderii de a calcula, de a interpreta de a minui și interpreta texte, de a găsi emoții intelectuale în știință. S-a dorit ca studenții americani să devină buni cetățeni. Mai mult „americani în genere au crezut că în educație se află remediul pentru răcele noastre cum sînt inegalitatea socială, scăderea productivității, plictiseala sau nihilismul. Din nefericire speranțele noastre au întrecut realizările noastre”.

Cartea se vrea o examinare a problemei de ce realitatea socială nu a răspuns așteptărilor și, totodată, să sugereze unele direcții de optimizare a educației postsecundare, în special pentru acele instanțe de socializare care nu protejează pe studenți împotriva birocratismului, de avatarurile pieții capitaliste.

Din primul capitol autorul subliniază că în trecut, hotărîtoare în elaborarea deciziilor cu privire la învățământul superior, era poziția cadrelor din facultăți („hegemonia facultății” în terminologia lui Riesman). Drept urmare studenții s-au subordonat de bună voie sau au acceptat normele de organizare și funcționare impuse de facultate. Anii '60 au adus schimbări profunde în statusul și structura facultăților americane. Ar fi apărut în această perioadă un nou tip de hegemonie și anume puterea studentescă. Studenții hotărîse, în facultățile din SUA, în legătură cu evoluția învățământului superior. Aceasta a determinat pe unii profesori, din generația sociologului de la Harvard, să privească cu nostalgie trecutul și să-și manifeste profunda lor nemulțumire față de extinderea puterii studentești.

Cărui fapt se datorează acest impact al tineretului universitar american? Într-un capitol special Riesman se ocupă de nașterea și consecințele nemulțumirilor studentești din deceniul șapte. Reacțiile negative ale studenților ar proveni din competiția intensă pentru promovare socială și profesională. În acest context sînt comparate cele două tipuri de mișcări studentești: aripa activistă și aripa contraculturală, ambele urmînd aceeași cauză în atacurile împotriva învățământului tradițional.

Riesman remarcă beneficiile în planul acțiunii a impactului studenților cu deosebire în ceea ce privește transformarea programelor de învățământ dar critică și respinge „atacul consumerist” asupra examinării standardizate și subliniază avantajele pentru studenții înșiși a acestui tip de examinare. Profesorul american atinge una din cele mai complexe și dificile probleme ale învățământului contemporan: modalitățile de verificare a cunoștințelor — una din țintele de atac ale mișcărilor studentești. Așa cum am menționat mai sus, el este partizanul păstrării mijloacelor tradiționale de examinare. Este greu totuși astăzi de acceptat modalitățile tradiționale în integralitatea lor fără a le schimba în concordanță cu mutațiile intervenite în profilul spiritual al tineretului.

Dintre toate instituțiile universitare, colegiile, susține profesorul american, au cele mai mari șanse de supraviețuire și de creștere, în același timp, în parte și din cauză că ele sînt mai puțin angajate în viața soci-

ală. Ele servesc nu numai ca un cadru pentru aspirațiile studenților ci și ca enclave unde studenții pot să câștige încrederea în ei, necesară pentru profesia lor. În legătură cu aceasta este problema libertății studenților pe piața academică. Folosirea pieței libere de către studenți necesită o cunoaștere clară a tuturor șanselor pentru că numai așa ei pot să decidă în legătură cu opțiunile lor pentru ocupația ce li se oferă. Un alt fapt nu lipsit de importanță, subliniază sociologul american, intervine chiar atunci când studenții au acces la informațiile adecvate. Unii dintre ei nu le pot folosi deoarece părinții au adesea influență asupra lor, arătându-le riscurile în alegerea colegiilor și sfătuiesc să rămână în localitățile de baștină pentru a urma cursurile colegiilor locale, în acest fel făcându-se și cheltuieli financiare mai mici. Concluzie surprinzătoare, dacă ne gândim cât de răspîndită este ideea independenței tânărului american de familie.

Exegeza lui Riesman merge mai departe în ceea ce privește informarea studenților despre facultăți. În capitolul opt se discută căile de furnizare a unei informații cât mai exacte de a orienta alegerea unei facultăți de către tineri și se arată rolul esențial avut de universități în acest proces.

Un loc important în volum îl ocupă studiul impactului studenților asupra reformei educaționale și se sugerează că studenții americani pot să se implice mai mult în îmbunătățirea propriei lor educații. În acest sens se aduc exemple de autogestiuie studentescă, de asistență universitară pentru stimularea studenților de a fi subiect al educației și nu simpli consumatori ai actului educativ.

Subliniam mai sus că volumul *Despre învățământul superior* analizează problematica educației universitare în funcție de raportul dintre piața forței de muncă și conținutul pregătirii dat de facultăți. În capitolul intitulat *Piața liberă. Diferențierea marginală și restricțiile asupra diversității*, profesorul american demonstrează că, deși educația postsecundară este extraordinar de diversă ca tip de instituții și de conținut al problemelor de învățământ, totuși, competitivitatea mai mare pe piața forței de muncă conduce la „diferențierea marginală”. Aceasta înseamnă că instituțiile de învățământ nu se abat radical de la satisfacerea dorințelor de consum ale studenților dar țin seama, într-o anumită măsură, de cerințele pieței, pentru ca astfel să poată revendica o distribuție a absolvenților pe piața forței de muncă. Mai ales în perioada actuală caracterizată prin inflație și recesiune, oportunitățile postliceale nu se concentrează pe opțiuni academice diferite de cele ale majorității, adică ei nu vor risca să aleagă facultăți care-i pregătesc în profesii ce nu-și găsesc cântare pe piața muncii. De altfel, după cum consideră Riesman, aceasta este și expresia unui pragmatism foarte acut la studențimea americană.

Reflex al situațiilor reale din societatea americană contemporană, cartea lui Riesman este o oglindă a învățământului american din ultimele decenii și ea reprezintă un ghid foarte prețios pentru cunoașterea universității americane.

Constantin Schifirneț